

KILI

Bugün Ukrayna Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan tarihi kale ve şehir.

Romence'de Chilia (Kilya) adıyla anılır. Tuna nehrinin denize dökülürken oluşturduğu üç koldan biri olan en kuzeydeki Kili kolunun sol kıyısında bulunmaktadır. Şehrin tarihi XII. yüzyıla kadar iner. Bizans İmparatorluğu döneminde bir ticaret merkezi olarak gelişen şehir bir süre sonra Cenevizliler'in hâkimiyeti altına girdi. Baltık denizinden Bizans'a kadar uzanan "Boğdan yolu" nun buradan geçmesi şehrin ticarî önemini arttırdı. Aydınoğlu Umur Bey, 1339-1341 yıllarında Kili'ye kadar gelerek bir Ulah ordusunu mağlûp etti. Cenevizliler merkezi Kili olan Kuzey Dobruca'da da birtakım imtiyazlar elde ettiler. 1371 yılından beri Osmanlılar'a bağlı olan Dobruca Voyvodası Ivanko (Yuan Ku, Yanko) Cenevizliler'e burada ticarethane, kilise ve konsolosluk açma hakkı tanıdı (1387). Yıldırım Bayezid'in Ankara yenilgisinin ardından şehir Eflak Beyi Mircea'nın eline geçti. Fakat bir süre sonra Eflak'tan ayrılarak Boğdan Voyvodalığı'na katıldı. Macaristan ile Polonya arasında 1412'de imzalanan gizli Lubnan (Lublin) Antlaşması'nda Boğdan Prensiği'nin iki ülke arasında paylaşılması kararlaştırıldı; Kili dahil ülkenin batı kesimi Macaristan'a, Akkırman dahil doğu kesimi de Polonya'ya ait olacaktı. Antlaşma hükümleri uygulamaya konulmadan Osmanlı birliğini tekrar sağlayan I. Mehmed (Çelebi), Lehistan (Polonya) üzerine büyük bir sefer düzenledi. Bu sefer sırasında Dobruca kesin biçimde Osmanlı topraklarına katılırken Eflak'a da girilerek Mircea'ya Osmanlı hâkimiyeti kabul ettirildi (822/1419). Osmanlı orduları ilk defa bu sefer sırasında Boğdan topraklarına da girip Kili ve Akkırman kalelerini kuşattılsa da alamadılar.

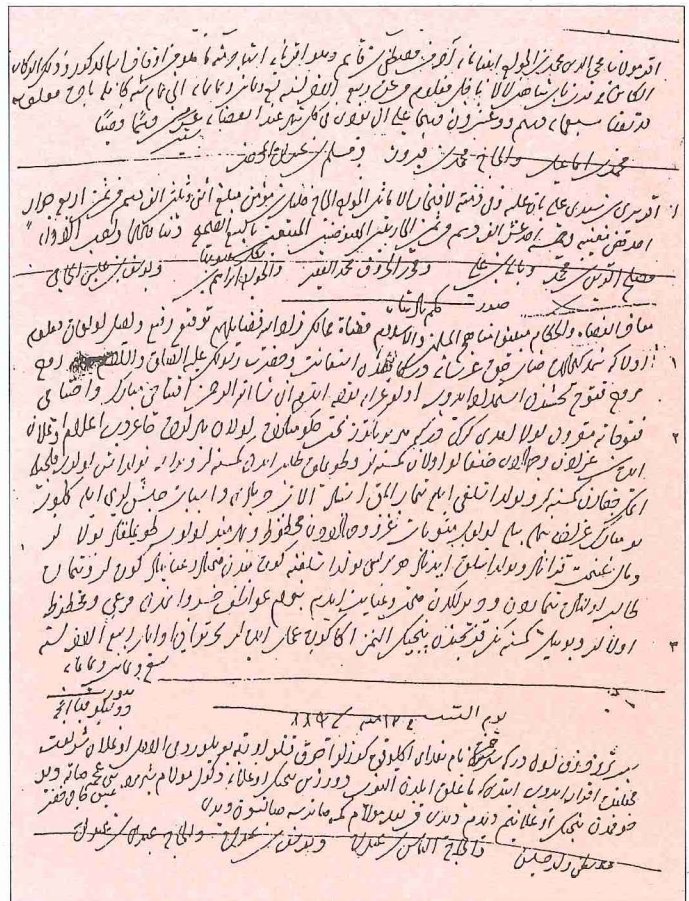
Kili Kalesi 1448'den sonra tekrar Eflak Voyvodalığı'na geçti. Fâtih Sultan Mehmed'in Eflak seferi sırasında (866/1462) Boğdan Voyvodası Stefan Cel Mare, Kili'yi Osmanlılar'dan önce almak istediysse de başaramadı. Fakat ikinci kuşatmanın ardından Kili Kalesi'ni ele geçirdi (26 Cemâ-

ziyelevvel 869 / 24 Ocak 1465). Fâtih Sultan Mehmed'in Kili ve Akkırman'da Osmanlı hâkimiyetini sağlama teşebbüsü başarılı olmadı. Boğdan Voyvodası Stefan yeni bir Osmanlı saldırısına karşı 1479'da Kili Kalesi'ni tamir ettirdi. Tuna'nın sağ kıyısında (güney) bulunan eski kalenin yerine nehrin sol kıyısında yeni bir kale yaptırdı.

II. Bazeyid saltanatının ilk yıllarında Boğdan meselesine ağırlık verdi ve 889'da (1484) sefere çıktı. 10 Cemâziyelâhir 889'da (5 Temmuz 1484) Kili civarına geldi. Ertesi gün kale karadan ve Tuna nehrinden kuşatıldı. On gün boyunca gece gündüz topa tutulan Kili Kalesi'nin kumandanı teslim olmak zorunda kaldı (20 Cemâziyelâhir 889 / 15 Temmuz 1484). Böylece Aşağı Tuna havzasının en önemli kalesi sayılan Kili kesin olarak Osmanlı yönetimine geçti. Hemen ardından Akkır-

man Kalesi de alındı. Böylece Karadeniz ve Aşağı Tuna havzası tamamen Osmanlılar'ın kontrolüne geçmiş oldu. Büyük ticarî öneme sahip olan ve Karadeniz'i Baltık'a bağlayan Boğdan yolunun kontrolü sağlandı. Fetihden sonra Osmanlı idarî sistemine göre Kili sancak beyliği haline getirildi. Kili'ye kadı, dizdar, kapudan, iskele ve gümrük emini, muhtesib ve diğer devlet görevlileri tayin edildi. Kili Kalesi ve liman kesimindeki varoşa kapıkulları ve azebler yerleştirildi.

Osmanlı döneminde birkaç defa tamir edilen Kili Kalesi, 1067'de (1657) burayı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin anlattığına göre yarım ay şeklinde üç kaleden oluşuyordu. Yeşillikler içinde düz bir arazi üzerine inşa edilmiş olan kalenin kble duvarı Tuna nehrine dayanmaktaydı. Kara tarafı 2000, nehir tarafı 1000 olmak üzere kalenin çevresi 3000 adımdı. Kara tarafı üç,

Rebiülevvel 889
(Nisan 1484)
tarihli
Kili- Akkırman
seferi için
gazâ fermânı
(Bursa Şer'iyye
Sicilleri,
A/4, s. 87)

nehir tarafı ise iki kat duvarla çevrilmişti. Kalenin 170 kulesinden en önemli olanları Tuna kenarındaki Gedik Ahmed Paşa, dizdar, zindan, yassı ve fener kuleleriydi. Tuna kenarına Melek Ahmed Paşa tarafından inşa edilen kuleye yirmi adet top ve cephane yerleştirilmişti. Kulenin üzeri sivri külâh şeklinde tahta kubbelerle örtülüydü. Dış kalenin kara tarafında oldukça geniş bir hendek bulunmaktaydı ve dört kapısından biri batıdaki varoşa, diğer üçü Tuna nehrine açılıyordu. Kapıların iç kısmında üzerleri tahta örtülerle kapatılmış hendekler mevcuttu. Görenlerin sokak zannettikleri, insanların ve hayvanların üzerinde kolayca dolaştığı bu hendek sokakların sayısı 150 kadardı. Dış kalenin en işlek kapıları kara tarafındaki varoş kapısıyla nehir kenarındaki daha kapısı idi. Nehir kenarındaki diğer iki kapıya küçük su kapıları deniliyordu. Dış kalenin doğu tarafında ve Tuna kenarı köşesinde bir iç kale bulunuyordu. İç kale kare şeklinde olup çevresi 500 adımdı. Dış kaleye açılan küçük bir kapısı olan iç kalenin etrafında iki kat derin hendekler vardı. Kili Kalesi'nin varoşu dış kalenin batısındaki düz vadide yer almaktaydı. Beşgen şeklinde ve oldukça büyük olan varoşun etrafında kale duvarları yoktu. İç kalede kethüdâ, dizdar ve imam evleriyle

buğday ambarı, cephanelik ve askerî barınak bulunuyordu (*Seyahatnâme*, V, 224-227).

Osmanlı yönetimi Kili'de yaşayan halka bazı kolaylıklar sağladı. Kili halkının emniyetini ve ekonomik hayatını daha iyiye götürebilmek için eski kanunlardan da yararlanarak yeni kanunlar çıkarıldı. II. Bayezid döneminde Kili Kalesi Bâc ve Gümrük Kanunnâmesi ile Kili'ye girip çıkan mallardan alınacak vergiler tanzim edildi. Kili'nin en büyük gelir kaynaklarından biri olan balık avcılığını bir düzene sokmak için Yasaknâme-i Balıklağı-yı Kili adıyla bir kanun konuldu. Balıkçılıkla ilgili eski âdetler ve hükümler aynen kabul edildi. Eskiden Boğdan voyvodalarının balıkçılıktan alageldikleri 80.000 altınlık geliri bundan sonra Osmanlı Devleti almaya başladı. Kili civarında bilhassa dalyanlarda avlanılan balıklar, Avrupa'dan Polonya ve Rusya'ya şarap getiren gemicilere satılıyordu. Bu yolla devlet önemli gelir elde ediyordu. 1505 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre 11 Şubat - 6 Ağustos 1502 tarihleri arasındaki beş ay yirmi günlük dönemde balıkçılıktan 64.962,5 akçe öşür vergisi alınmıştı (BA, Bâb-ı Âsâfî Dîvân-ı Hümâyun, dosya I, vesika 9).

Kili'de transit ticaretinden elde edilen gelir de önemliydi. Başta şarap olmak

üzere Kili İskelesi'nden geçen mallardan da vergi alınıyordu. Şarap geçiş ticaretinin tekeli, XVI. yüzyıl ortalarında Nakşalı zengin bir yahudi olan Joseph Nasi'ye verilmişti. Osmanlı yönetimi, Kili İskelesi'nden geçen gemilerden yılda 300.000 akçe transit vergisi alıyordu. Kili İskelesi'nden transit geçen veya Kili pazarlarında satılan malların çeşidi 65-120 arasında değişiyordu. Bunların içinde hububat ve hayvan ürünleri başta geliyordu. Kili'deki esnafın ve askerî sınıfların durumunu düzenlemek üzere Kânûn-ı Dekâkin der Dâhil-i Kili adıyla bir kanun daha çıkarıldı (Akgündüz, II, 433-442).

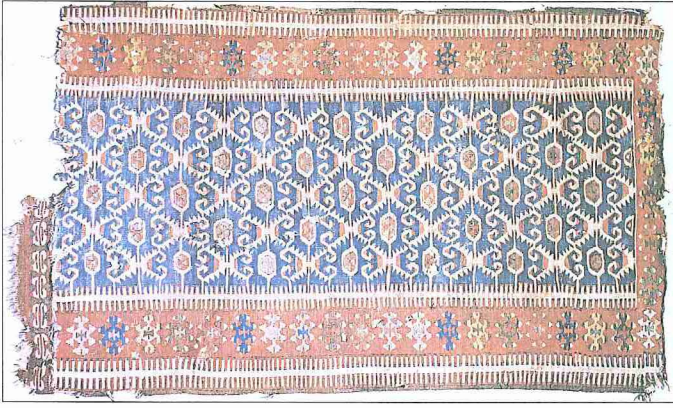
Bu düzenlemeler sayesinde Kili, kısa zamanda gelişti. Hem Balkan hem Tuna-Karadeniz ticaretinin önemli bir merkezi diğer Tuna iskeleleri için bir kavşak noktası, İstanbul'a gönderilecek malların toplanma yeri oldu. Her çeşit esnafın bulunduğu Kili çarşısında hububat, peynir, bal, sığır, domuz, koyun, pamuk ve kaneviçe başta olmak üzere çeşitli malların alışverişi yapılıyordu. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre esnafın çoğu Eflak-Boğdanlı idi. Bir miktar da Rus tüccarı bulunuyordu. Kili çarşısında esir ve köleler diğer yerlere nazaran daha ucuzdu. Bağ ve bahçeleri bol olan Kili'nin pastırması meşhurdu.

XVI. yüzyıl sonuna ait bir tahrir defterinden anlaşıldığına göre Kili'de yirmi bir mahallede 1 165 hâne (yaklaşık 6000 kişi) bulunuyordu. Kili kazasında ise 987'de (1579) sadece 150 hânedan (600-900 kişi) bahsedilmektedir (BA, MD, nr. 32, s. 354, hk. 644). 1194 (1780) tarihli Bucak defterine göre Kili kazasında on sekiz Tatar köyü tesbit edilmiştir. Evliya Çelebi dış kalede toplam 700 hâne bulunduğunu, buradaki evlerin avlusuz, tek veya iki katlı ve oldukça kasvetli olduğunu yazar. Ayrıca burada Bayezid Camii ile birlikte yedi mescid ve bir de mahkeme vardı. Varoşta on bir mahallede 2000 hâne (10.000 kişi) yaşıyordu. Buradaki evler, etrafi tahta çitlerle çevrilmiş avlulu ve bahçeli tek veya iki katlıydı. On yedi cami, pek çok sıbyan mektebi, 500 dükkân ve bir de kubbeli çifte hamam yer alıyordu. Kalede görev yapan askerlerin toplam sayısı 700 kadardı. Evliya Çelebi'nin ziyaretinden on üç yıl sonraki bütçe defterinden anlaşıldığına göre Kili Kalesi'nde atlı, azeb, topçu, gemici olmak üzere toplam 248 hisar erine maaş ödenmişti.

Kili sancağı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe artan Kazak tehlikesi tehdidinden dolayı kaza haline getirilerek Rumeli beylerbeyliğine tâbi Akkırman sancağına bağlandı. XVII. yüzyıl başlarından

Kili balık yasaknâmesi (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1935, vr. 122^a-122^b)

Eskisehir
Sivrihisar'da
dokunmuş
ilikli kilim
(TİEM, Envanter
nr. 994)

İtibaren Kili Kalesi ve şehri Silistre beylerbeyliğine dahil edildi. Bölge ile yakından ilgilenen Rusya zaman zaman Kili'yi tehdit altında bulundurdu. Rusya ile yapılan savaşlarda bölgedeki diğer iskeleler gibi Kili de askerî nakliyatta kullanıldı. 1184'te (1770) Tuna'nın sol sahilindeki kalelerle birlikte Rusya'nın işgali altına girdiyse de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlılar'a iade edildi. 1790'da Potemkin tarafından kuşatıldı ve teslim alındı. 1792'deki Yaş Antlaşması ile Osmanlılar'a geri verildi. 1806'da yeniden işgale uğradı. 1812 Bükreş Antlaşması ile iki devlet arasında Prut nehri sınır kabul edildi. Kırım harbi sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile (1856) Rusya, Besarabya'nın Kili dahil Kahul (Cahul, Kahulu), İsmâil ve Bolgrad kazalarından mürekkep kısmını Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla Boğdan beyliğine terketti. Bu sınır düzeltmesiyle Rusya, Edirne Antlaşması'yla (1829) Tuna ağzında elde ettiği bir kısım toprakları iade etmiş oldu.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile (13 Temmuz 1878) Romanya bağımsızlığını kazandı. 1856 Paris Antlaşması ile Rusya'dan aldığı Besarabya topraklarını tekrar Rusya'ya verdi. Tuna deltasını teşkil eden adalarla Yılan adası, Kilya, Sünne, Mahmudiye, İsakça, Tulçı, Maçın, Babadağı, Hırsava, Köstence ve Mecidiye kazalarını içine alan Tulçı sancağı Romanya'ya ilhak edildi. Fakat 1878'den 1918'e kadar bu bölge de bütün Besarabya gibi Rus işgali altında kaldı. 1918'de Kili dahil Besarabya tekrar Romanya'ya verildi. 1940 yılına kadar Romanya'nın idaresinde kalan Besarabya bu tarihte Stalin tarafından tekrar işgal edildi ve parçalandı. Kuzey kısmı ile Kili dahil güney toprakları Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verildi. Kili, bugün Ukrayna Cumhuriyeti'nde 25.000 dolayında nüfusa sahip, başlıca ekonomik faaliyeti balıkçılığın ve

gemi yapımının teşkil ettiği bir liman şehridir. Şehrin tarihî kalesi günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 15885; BA, KK, nr. 67/7, s. 964, 1081; nr. 2282/2; BA, MD, nr. 32, s. 354, hk. 644; BA, Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyun, dosya 1, vesika 9; BA, A.DVN, nr. 788/2, s. 3-4; BA, Bâb-ı Defterî Büyük Rûznâmçe Defteri, nr. 20615; TSMA, nr. E. 5861, E. 7675, E. 8568; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, VIII. Defter, s. 68-70; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 224-227; *Documente privind istoria României - B. Tara Românească, veacul XIII, XIV și XV (1247-1500)*, București 1953, s. 298; Selahattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul 1966, s. 72-82; N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle*, Paris 1973, s. 163-172; a.mlf., "La campagne ottomane de 1484; ses préparatifs militaires et sa chronologie", *Revue des études roumaines*, V-VI, Paris 1960, s. 67-77; a.mlf., "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II", *Südst Forschungen*, XXIII, München 1964, s. 36-90; A. Ghiata, "Mircea cel-Mare-apărător al Integrității teritoriale", *Marele Mircea Voievod, Coordonator: Ion Patroiu*, București 1987, s. 230-245; a.mlf., "Brăila și tinutul înconjurător într-un registru de recensământ de la sfârșitul secolului al XVI-lea", *Cairatul Seminarului Special de Științe Auxiliare*, București 1993, s. 131-135; a.mlf., "Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea", *Studii istorice sud-est europene*, I, București 1974, s. 75; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-94, II, 135-136, 433-442; VII, 728-730; *Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I: Kronikler* (haz. Mehmet Ali Ekrem), Ankara 1993, s. 8-9; G. Hazai, "A Topkapu Szeray Muzeum Leveltanak Maggar Vanathozású Török Iratai", *Levélári Közlemények*, XXVI, Budapest 1955, s. 294-298; M. Maxim, "Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVIe-XVIIe siècles)", *Analele Universității București. Istorie*, XXIX, Bucharest 1980, s. 85-89; Radu-Ștefan Ciobanu, "A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel bătrân?", *Revista de istorie*, XXXIX/8 (1986), s. 764-774; Feridun M. Emecen, "Karadeniz'in Kuzey-Batı Kesimi ile İlgili Osmanlı Tahrirleri ve Özellikleri", *Ata Dergisi*, VI, Konya 1997, s. 83.

MİHAİ MAXİM

KILİM

Yöreyle göre çözüğü veya arış denilen dikey ve atkı, geçki, argaç, arageçki ya da argeç denilen yatay iplerle dokunan, iki tarafı aynı, havsız yaygılara kilim adı verilir. Bazan iplerin dikey veya yatay yoldan ilerletilmesiyle yahut birkaç çözüğü atlatılmasıyla motif işlenmiş cicim (cecim), zili (sili), sumak gibi diğer düz dokuma yaygılara da kilim denilir. Nitekim Ahmed Vefik Paşa kilimi "ince ve tüysüz halı" olarak tarif ederken uzun kılısına zilü denildiğini belirtir (*Lehçe-i Osmanî*, II, 1015). *Dîvân-ü lugâti't-Türk* gibi eski kaynaklardan Türkler'in halı, kilim, keçe benzeri yaygılara keviz / kiviz / kidiz dedikleri öğrenilmekte (Clouston, s. 692, 707) ve bu kelimenin küçük telaffuz farklarıyla Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de yaşadığı görülmektedir (*Derleme Sözlüğü*, VIII, 2951, 3056). Kilim kelimesinin kökeni tartışmalıdır. Genelde aslının Farsça olduğu ve bu dilden Urduca ile Türkçe'ye, Türkçe'den de Moğolca, Rusça ve Arapça ile Kafkas ve Balkan dillerine geçtiği kabul edilmektedir (Doerfer, IV, 4-7, nr. 1718; krş. Rasyonu, IX/103 [1971], s. 622-623). Arapça'da kilim karşılığında daha çok bisât, firâş, namt, kisâ ve mâri gibi kelimeler kullanılır.

En eski yaygılar dokunuşlarındaki koçluk ve basitlik sebebiyle kilim türünde

Konya yöresinde dokunmuş, bereket, eli belinde, kaz ayağı, koç motifleri taşıyan XIX. yüzyıla ait kilim (İstanbul Vakıflar Halı ve Kilim Müzesi)